

Datum	2019-07-02	Projektskede	Järnvägsplan
Status	Godkänd	Infosäkerhetsklass	K1
Rev. beteckning	-	Diarienummer	FUT 2018-0471
Rev. datum	-	Författare	Mari Ferring, Ezequiel Pinto-Guillaume

Utbyggd depå i Högdalen

Järnvägsplan

PM Kulturmiljö och Landskap

Järnvägsplan

Granskningshandling 2019-07-02

Filnamn: 5320-M51-23-00003

REVIDERINGSHISTORIK

Rev.	Revidering avser	Reviderat av	Godkänd/ Fastställd av	Rev. datum

Kontrollerad av, utförare: Mari Ferring, Ezequiel Pinto-Guillaume, WSP

Granskad av, beställare: Ylva Nilsson, Jenny Johansson Nilsson, FUT

Godkänd/Fastställd av, beställare: Jörgen Niklasson, FUT

	Rev.datum: -	Rev: -
Järnvägsplan	Diariennr: FUT 2018-0471	Infoklass: K1

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	3
1.1	Syfte.....	3
1.2	Avgränsning och metod	3
2	Lagskydd	5
2.1	Kulturmiljölagen.....	5
2.2	Andra viktiga lagar.....	6
3	Landskapets historiska utveckling.....	7
3.1	Förhistorisk tid	7
3.2	Medeltiden – Historisk tid.....	8
3.3	Arkeologiska sammanhang och samband	9
4	Nutida bebyggelse och områdesbeskrivning	10
4.1	Hela miljöer	11
5	Rekommendationer	17
6	Referenser	18
7	Bilagor.....	20

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diarienumr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	---	-------------------------

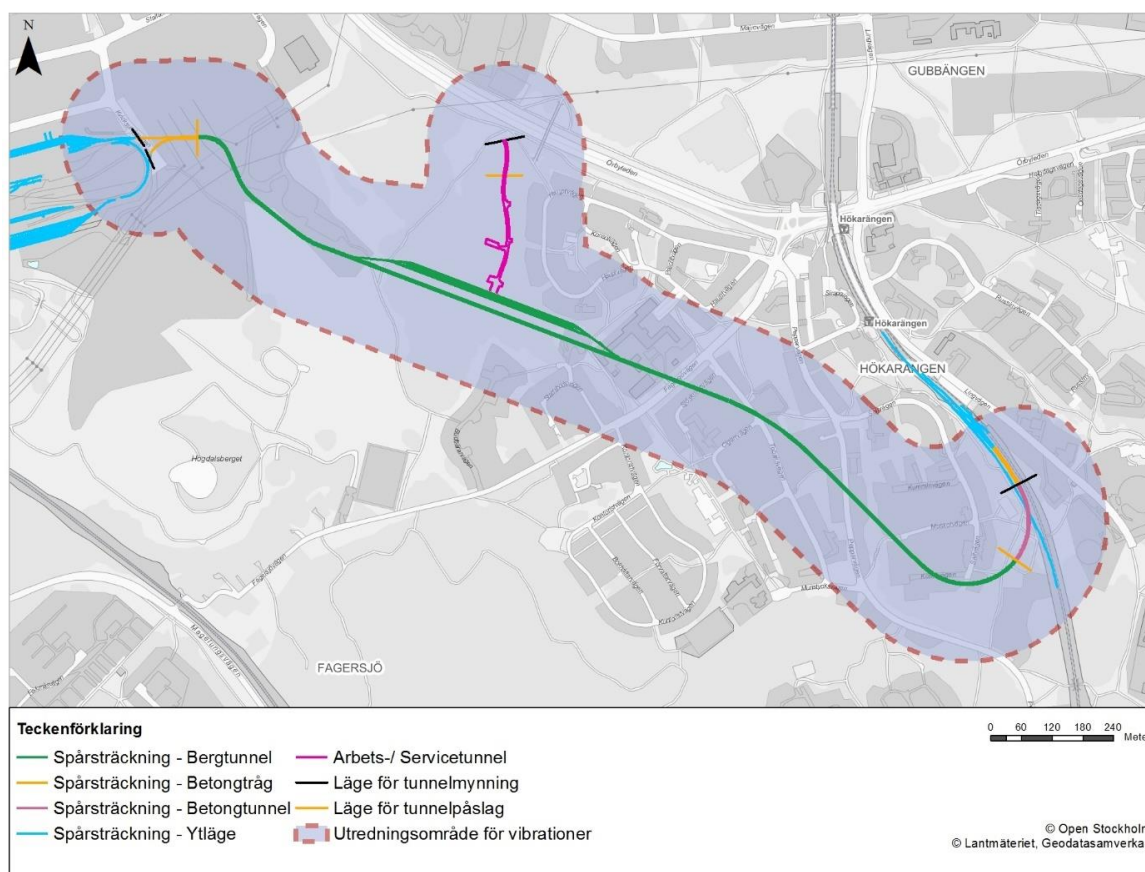
1 Inledning

1.1 Syfte

Denna underlagsrapport beskriver på ett sammanfattande vis de kulturmiljövärden och det landskap som finns i närområdet för den planerade utbyggnaden av depån i Högdalen och dess anslutning till Farstagrenen. Dessutom redovisas lagrum och rekommendationer. Syftet är att berörda värden ska kopplas samman med kunskap från andra teknikområden i åtgärdsprogram och skyddsåtgärder, som i sin tur kan resultera i att utbyggnaden kan genomföras med en bevarad kultur- och landskapsmiljö.

1.2 Avgränsning och metod

Den geografiska avgränsningen för kulturmiljö och landskap, för beskrivning av förutsättningar och bedömning av påverkan, utgörs av inventeringsområdet för vibrationer som är 150 meter från spårlinjen, se Figur 1.

Figur 1. Inventeringsområde för kulturvärden.

Analysen bygger på en sammanvägning av information från befintliga underlag och fältinventering där materialet sammanställs i kartor och text. För att tydliggöra helheter och sammanhang har karaktärisering av landskapet gjorts i samarbete med en

	Rev.datum: -	Rev: -
Järnvägsplan	Diariennr: FUT 2018-0471	Infoklass: K1

landskapsarkitekt. Fältbesök och översiktlig inventering har utförts av arkeologer och bebyggelseantikvarie och utgör en viktig del i analysen.

I nästa steg ska ett åtgärdsprogram identifiera och skydda kulturhistoriskt värdefulla byggnader från vibrationer vid pålning, schaktning, spontning och sprängning. I kommande skede kan påverkansområdet för vibrationer gällande kulturmiljövärden utökas eller minskas beroende på identifierade risker. I projektet identifieras även ett influensområde för grundvatten, där grundvattensänkning under byggskedet eventuellt kan få konsekvenser för bebyggelse och mark i området.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

2 Lagskydd

2.1 Kulturmiljölagen

”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla.” Så inleds kulturmiljölagen som är den centrala lagen för kulturmiljövården. (KML) (SFS:1988:950) Här anges att länsstyrelsen har tillsyn över kulturminnesvården i länet och att Riksantikvarieämbetet har överinseende över kulturminnesvården i landet.

Genom kulturmiljölagen anger samhället grundläggande bestämmelser till skydd för viktiga delar av kulturarvet. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga kulturminnen och vissa kulturföremål.

2.1.1 Fornlämningar

Fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Fornlämningar är skyddade enligt 2 kapitlet i Kulturmiljölagen.

Fornlämningar är automatiskt skyddade av lagen vilket innebär att det inte krävs något myndighetsbeslut för att en fornlämning ska vara skyddad. En nyupptäckt fornlämning har således ett omedelbart skydd. Alla åtgärder som innebär övertäckande, grävning, flytt eller annan ändring av fornlämningen kräver tillståndsprövning av länsstyrelsen. Enligt lagen får tillstånd endast ges om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse.

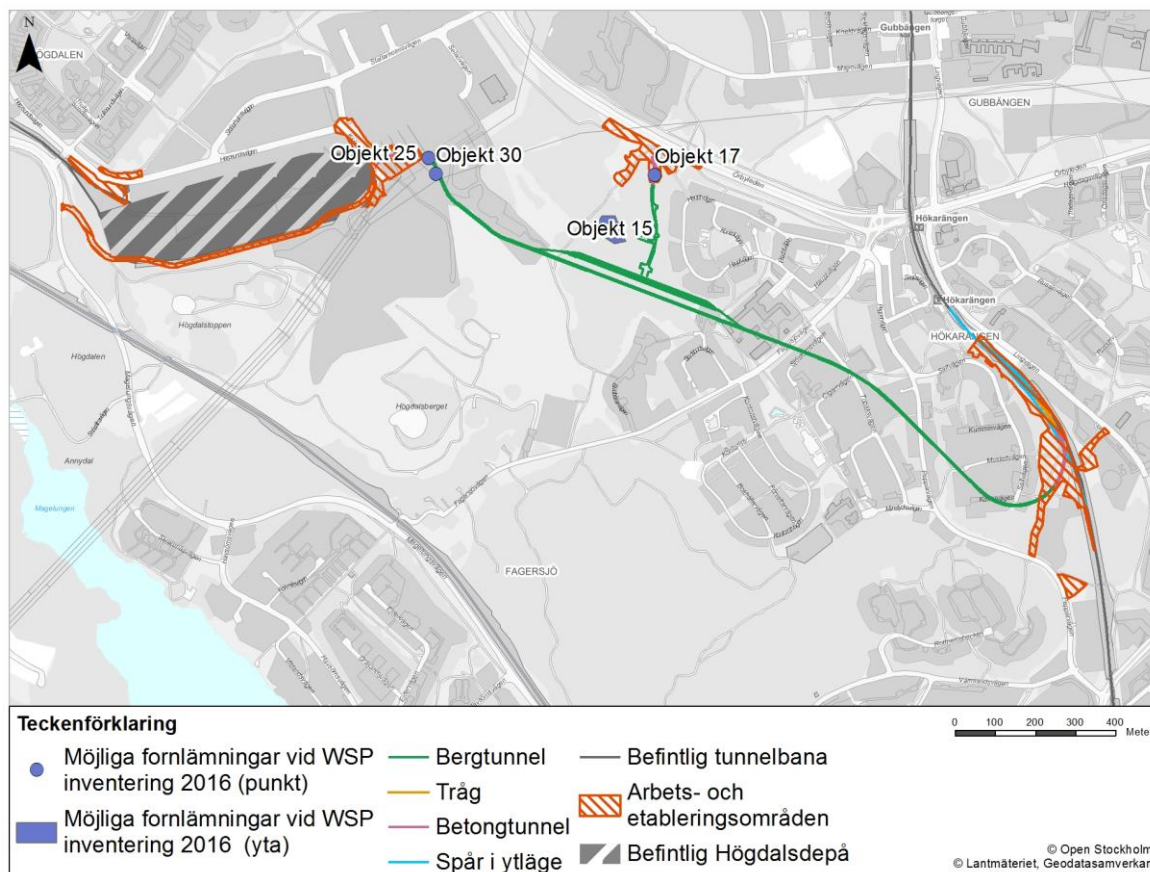
En övrig kulturhistorisk lämning är en lämning som inte har ett automatiskt skydd i enlighet med KML. Här krävs ett samråd med länsstyrelsen för att avgöra om bedömningen kan kvarstå eller om lämningen bör av särskilda skäl bör fastställas som fornlämning. En övrig kulturhistorisk lämning är spår efter mänsklig verksamhet under och efter år 1850.

Till varje fornlämning hör markområdet runt den som har samma lagskydd som själva fornlämningen. Detta område benämns fornlämningsområde och kan likställas med ett skyddsområde. Områdets storlek skiftar beroende på fornlämningens art och betydelse samt dess läge i landskapet. Ett gravfält har till exempel större skyddsområde än en milsten längs en väg. Skyddsområdets storlek fastställs av länsstyrelsen från fall till fall.

Det finns enligt FMIS fornsök inga registrerade fornlämningar inom utredningsområdet, dock kan det eventuellt finnas lämningar som ej är synliga ovan jord. Brännkyrka socken har inventerats för arkeologi vid fyra tillfällen sedan 1935.

Under våren 2016 inventerades området av WSP för kulturhistoriska lämningar och biologiskt kulturarv. Det har totalt påträffats fyra möjliga fornlämningar inom utredningsområdet, se Figur 2 nedan. Om projektet riskerar att påverka dessa bör kontakt ske med länsstyrelsen för bedömning om vidare utredning. Ingen av de möjliga fornlämningarna bedöms påverkas till följd av en eventuell grundvattensänkning. En av de fyra möjliga fornlämningarna kan eventuellt påverkas av fysiska strukturer ovan mark då den kan ligga inom området för arbets-/etableringsytan vid arbets-/servicetunneln.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

Figur 2. Möjliga fornlämningar som kan påverkas av projektet, inventerade av WSP våren 2016.

2.2 Andra viktiga lagar

Även kommunerna har ansvar för kulturmiljövården, bland annat utifrån bestämmelserna i plan- och bygglagen (PBL). Plan- och bygglagen reglerar bland annat användning av mark- och vattenområden och hur den byggda miljön ska utvecklas och bevaras. Vid sidan av plan- och bygglagen har även miljöbalken stor betydelse för kulturmiljövården. I miljöbalken anges att värdefulla natur- och kulturmiljövården ska skyddas och vårdas. Hit hör de cirka 1700 områdena som är av riksintresse för kulturmiljön. Miljöbalken ger också möjlighet att inrätta kulturresevat enligt samma regler som gäller för inrättande av naturreservat.

Det finns inga riksintressen för kulturmiljövården eller byggnadsminnen inom influensområdet för grundvatten eller vid lägena för ovanmarksanläggningar. Söderledskyrkan är dock skyddad som kyrkligt kulturminne (4 kap. kulturmiljölagen) och det finns även ett antal byggnader som bedöms ha särskilda kulturhistoriska värden enligt Stockholms stadsmuseums klassificering¹, se vidare i kapitel 4.

¹ Bebyggelsesregistret, Stockholms stadsmuseum 2007 och Riksantikvarieämbetet 1998.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

3 Landskapets historiska utveckling

3.1 Förhistorisk tid

3.1.1 Stenålder (4000 – 1800 f.Kr. jägarstenålder – bondestenålder)

Området för utbyggnadsförslaget ligger + 30 meter över havet, vilket innebär att det har varit land sedan stenåldern. För ungefär 6000 år sedan låg större delar av området ovanför vattenlinjen (Figur 3). Inga lämningar från stenåldern finns registrerade inom området. Något som har sin naturliga orsak i att området redan då låg långt ifrån kusten. Drygt en kilometer söderut, på Magelungens stränder har stenyxor påträffats.

Figur 3. Utbyggnadsförslaget med strandlinjen för 6000 år sedan.

3.1.2 Bronsålder (1800 – 500 f.Kr)

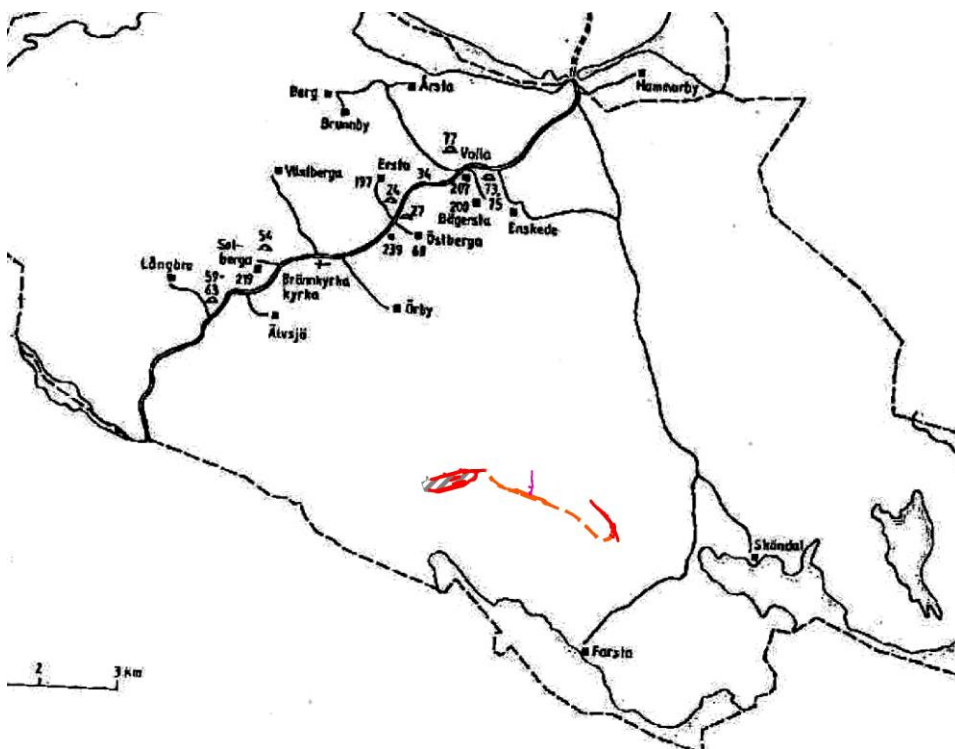
Under bronsåldern var strandlinjen cirka 15-25 meter över dagens nivå. Lämningarna från bronsåldern har påträffats nära föreslagen sträckning bestående av både hällristningar och skärvstenshögar som ligger mellan 600 och 1000 meter sydväst om planerad utbyggnad. Inga lämningar från bronsålder finns registrerade inom utredningsområdets direkta närhet.

3.1.3 Järnålder (500 f.Kr. – 1050 e-Kr.)

En runsten, Sö 290 [Brännkyrka 119:1] står vid Farsta gård och dateras till 100-talet e. Kr. Farstastenen antas höra ihop med Ågestastenen Sö 301 [Huddinge 55:1] som står på Magelungens södra sida, i närheten av Norrån. Runstenen restes på 1000-talet vid den färdväg som gick mellan Magelungen och Ågestasjön, väl synlig för alla förbipasserande. Dessa runstenar omnämner personer som förmodligen tillhörde samma familj, och deras släktgård låg någonstans längs Magelungens stränder. De flesta av Brännkyrkas järnåldersgårdar bör ha legat helt nära Göta landsväg. Farsta och

Järnvägsplan	Rev.datum: -	Rev: -
	Diariennr: FUT 2018-0471	Infoklass: K1

Sköndal är två undantag (Figur 4). Farsta (*Faresta*) låg söder om området, medan Sköndal (*Sjöända/Siodæ*) låg mot öster.

Figur 4. Utbyggnadsförslagets läge i relation till järnåldersgårdar.

Under ett fältbesök 2016 kunde två möjliga fornlämningar från förhistorisk tid observeras (se bilaga 1). Den ena ser ut att vara en aktivitetsplats som ligger 42 meter över havet på platt berg och med några röjda stenar, den andra ser ut att vara en plats med tradition kopplad till den. Dessa möjliga fornlämningar är ej bekräftade och behöver eventuellt utredas vidare i en arkeologisk utredning (etapp två).

3.2 Medeltiden – Historisk tid

I källmaterial från 1500-talets början finns information som gör det möjligt att mer exakt se vilka gårdar och torp som fanns. Det finns anledning att anta att 1500-talsbilden i stora drag är giltig också flera hundra år bakåt i tiden. Bygden hade fått sin struktur redan i slutet av järnåldern.

Det aktuella området har sedan medeltiden och 1500-talet ingått i Brännkyrka socken. Området i fråga ligger något avskides i förhållande till den äldre centralbygden i Brännkyrka socken som låg kring den medeltida Brännkyrka kyrka och Årstafältet. De äldsta skriftliga källorna (jordböcker) tillsammans med de äldsta geometriska kartorna från 1636 visar hur området ligger nordväst om och utanför Farsta (*Faresta*) gårds utmarker.

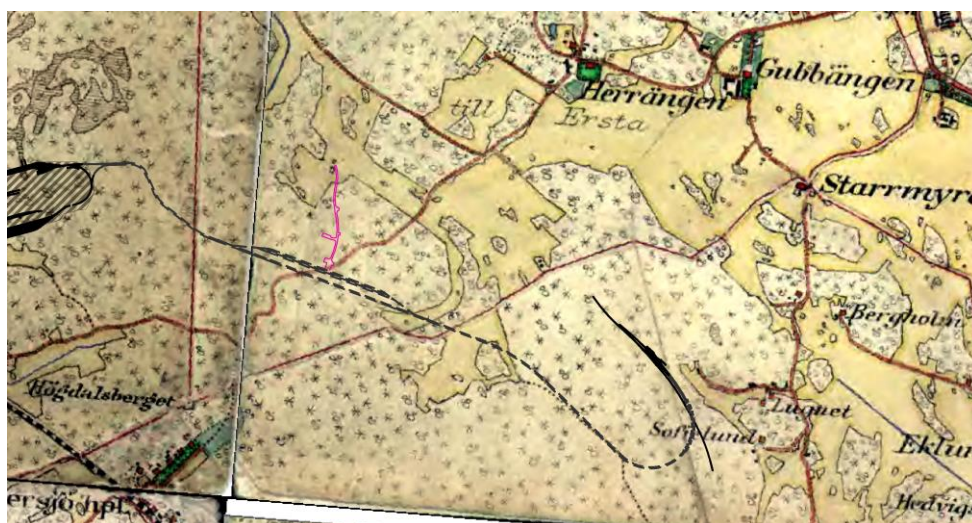
Under medeltiden och 1600-talet ligger området i de skogiga och bergiga områdena mellan sockens centralbygd längs Göta landsväg och de få gårdar som låg i sydost.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

3.3 Arkeologiska sammanhang och samband

Under 1700-talet finns det tio säterier i adelns ägo i hela socknen. En mängd torp har även tillkommit ute i de tidigare ödsliga Brännkyrkaskogarna. Enligt uppgifter från mantalslängderna i början av 1800-talet finns det ett torp, och mot slutet av seklet ytterligare ett torp inom utredningsområdet.

Figur 5 nedan visar hur omgivningarna kring utredningsområdet såg ut i början av 1900-talet. Det syns flera åkermarksområden samt äldre vägar och torp i närhet till utredningsområdet. I kartan är även Herrängen, Gubbängen och Starrmyra tydligt markerade där det tidigare funnits större gårdar.

Figur 5. Området för utbyggnadsförslaget på en karta som visar miljön i början på 1900-talet.

Under ett fältbesök år 2016 noterades flera äldre träd (ekar, pilar samt fruktträd) från 1800- och 1900-talet som hörde till de få mindre bebyggelseenheter som fanns inom utredningsområdet. Inom ramen för ett annat projekt (för Svenska Kraftnät) inventerades även ett annat område som ligger kvar mellan Högdalens återvinningscentral och Snösätra stationsområde. De flesta lämningar bestod av spår från 1900-talet i form av gränsmärken, vägar och fäste för stolpar (se bilaga 1).

De få byggnader, möjligtvis backstugor, som fanns inom utredningsområdet under 1900-talet fanns på platser där det idag finns modern bebyggelse i form av bostäder. Spår av de gamla agrara strukturerna är relativt svåra att läsa av i dagens landskap.

Skogsdelarna i området är idag slitna genom hundrastning, löpning och andra rekreativitet, men även på grund av tillfälliga bosättningar. Dock finns det några få platser med urskogskaraktär kvar.

	Rev.datum: -	Rev: -
Järnvägsplan	Diariennr: FUT 2018-0471	Infoklass: K1

4 Nutida bebyggelse och områdesbeskrivning

Bebyggelsen är placerad i ett sprickdalslandskap som präglas av skogsklädda åsar och lövträdsdominerad dalgång. Bostadsbebyggelsen är i huvudsak lokaliserad till höjderna och längs sluttningarna. Kilar med parkområden av skogs- eller ängskaraktär sträcker sig mellan byggnadsenkla. Här växer blandskog med örtartad bottenvegetation och i de högre belägna granitbergspartierna hällmarksskog. Bebyggelsen inom Högdalen och Hökarängen är till största delen tillkommen under slutet av 1940- och 1950-talet.

Stockholms stadsmuseum har tagit fram ett planeringsunderlag som redovisar bebyggelsens kulturhistoriska värden i Stockholms stad. De olika färgkodernas betydelse beskrivs nedan.

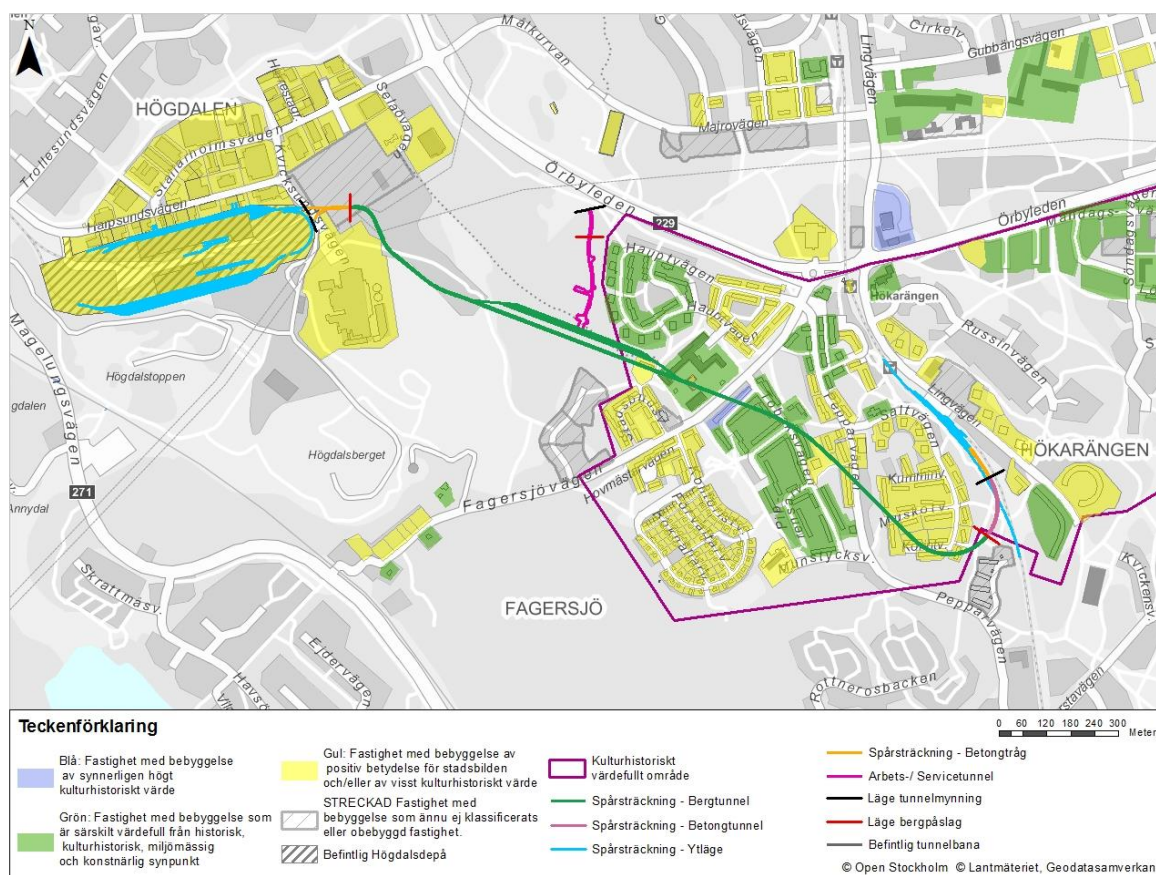
- Blå markering: Fastighet med bebyggelse av synnerligen högt kulturhistoriskt värde
- Grön markering: Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt
- Gul markering: Fastighet med bebyggelse av positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde

Det finns inga riksintressen för kulturmiljövården eller byggnadsminnen i närheten av utbyggnadsförslaget. Söderledskyrkan är dock skyddad som kyrkligt kulturminne (4 kap. kulturmiljölagen) och det finns även ett antal fastigheter som bedöms ha särskilda kulturhistoriska värden enligt Stockholms stadsmuseums klassificering, se Figur 6.

Sträckningen berör kvarteret Sjöskumspipan, som Stadsmuseet bedömer har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde (markering i blått). Vidare berörs en sammanhängande miljö i Hökarängen. För Hökarängens särskilt kulturhistoriskt värdefulla helhetsmiljö samt för var och en av de grönklassade byggnaderna inom utredningsområdet kan 8 kap 13 § i plan- och bygglagen anses tillämplig.

Plan- och bygglagens varsamhetsparagrafer i 8 kap 14 § och 17 § gäller all bebyggelse i området, således även de som markerats med gult, det vill säga bebyggelse med visst kulturhistoriskt värde och/eller av positiv betydelse för stadsmiljön.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

Figur 6. Kulturhistoriska värden. Färgklassning enligt Stadsmuseets planeringsunderlag.

4.1 Hela miljöö

4.1.1 Betydelsefulla historiska strukturer och samband

Inom Hökarängen speglas historiska strukturer och samband i Sveriges höga ambitioner att bygga efterkrigstidens moderna samhälle. Tunnelbanan var här en förutsättning, och invigningen av linjen Slussen – Hökarängen, år 1950, var en milstolpe i stadslandskapets förändring och utveckling.

I Högdalen och Hökarängen är det möjligt att uppleva goda exempel på 1900-talets samhällsbyggande – det som kallas folkhemmet. Högdalen och Hökarängen byggdes ungefär samtidigt under slutet av 1940- och 1950-talet. Bebyggelsen har företrädesvis förstadens bestämda hushöjder med tre till fyra våningar. Till detta kommer ett mindre antal hus med andra våningsantal, till exempel i centrumbebyggelsen.

Stadsplanerna är fortfarande tydligt läsbara, med hus, park och natur i en sammanhållen helhet. Genom bägge områdena finns den ursprungliga skogen och bergsterrängen kvar. Skogs- och bergspartierna knyter ihop områdena och förtydligar husens arkitektur.

Både Högdalen och Hökarängen präglas även av bilsamhället genom 1900-talets vägsystem. Viktig infrastruktur har avsatt spår i området genom den breda Örbyleden. Till detta kommer tunnelbanan och transportstrukturer som även de bidrar till stadslandskapets karaktär. Högdalen präglas av industriområdet kring befintliga

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

tunnelbanedepån, vattentornet och Högdalstoppen - som egentligen är tre konstgjorda toppar.

4.1.2 Hökarängen och Högdalen

Figur 7. Hökarängen. Foto Ingrid Johansson Stockholms stadsmuseum, 1998.

1943 introducerade arkitekten Uno Åhrén det engelska begreppet "community centre" i tidskriften Byggmästaren. Han hade under 1940-talet nära kontakt med centrala personer inom den engelska samhällsplaneringen. Målet var att hjälpa fram de demokratiska krafterna efter andra världskriget och satsa på sociala aspekter av samhällsbyggandet.

Hökarängen och Högdalens grannskapsenheter kan ses som exempel på reaktionen mot den tidiga funktionalismen i Sverige, vars ideal hade uttryckts vid Stockholmsutställningen 1930. Genom en ny stadsmiljö ville planerare och politiker faktiskt "förändra människorna och deras sätt att uppföra sig" och genom detta skapa "en ny människotyp" med demokrati och gemenskap i fokus.

Utemiljöerna som offentliga rum blev betydelsefulla. En ny och speciellt svensk parkstil växte fram i början av 1940-talet med stadsträdgårdsmästare Holger Blom och arkitekten Erik Glemme som främsta namn. Stockholmsstilen, som den kom att kallas, blev internationellt uppmärksammat och byggde på en integration av natur- och kulturlandskap med nödvändiga parkfunktioner. Parkerna var funktionella, enkla och landskapsanpassade. De innehöll från början bland annat parklekar, bollplaner och scener och fungerade som gröna stråk mellan olika byggnadsenkla. Att inarbeta husen i den svenska naturen och låta naturens ursprungliga form lyftas fram som en kvalitet i anläggningarna var en av hörnstenarna i den tidens formspråk. Naturmarken närmast bebyggelsen är en förutsättning för upplevelsen av bebyggelsen som helhet.

Naturparker i stråk som anpassades till topografin och samspelade med den nya bebyggelsen planerades och formades för i stort sett alla nya stadsdelar mellan 1930-1970, således även i stadsdelar som Hökarängen och Högdalen. Grönstrukturen med

	Rev.datum: -	Rev: -
Järnvägsplan	Diariennr: FUT 2018-0471	Infoklass: K1

sin bevarade natur har i princip blivit ytterstadens mest påtagliga och karaktäristiska drag och sammanhållande element.

I storlek samspelar hus och träd genom att husen är något lägre än skogsträdens höjd. Tack vare detta känns merparten av bebyggelsen som hus i skog och det är först när man kommer till de centrala delarna av Hökarängen och Högdalen som byggnaderna börjar ta höjd och överskugga träden. Naturlandskapets siluett bryts av de höga byggnaderna och annonserar genom detta områdes centrumfunktioner.

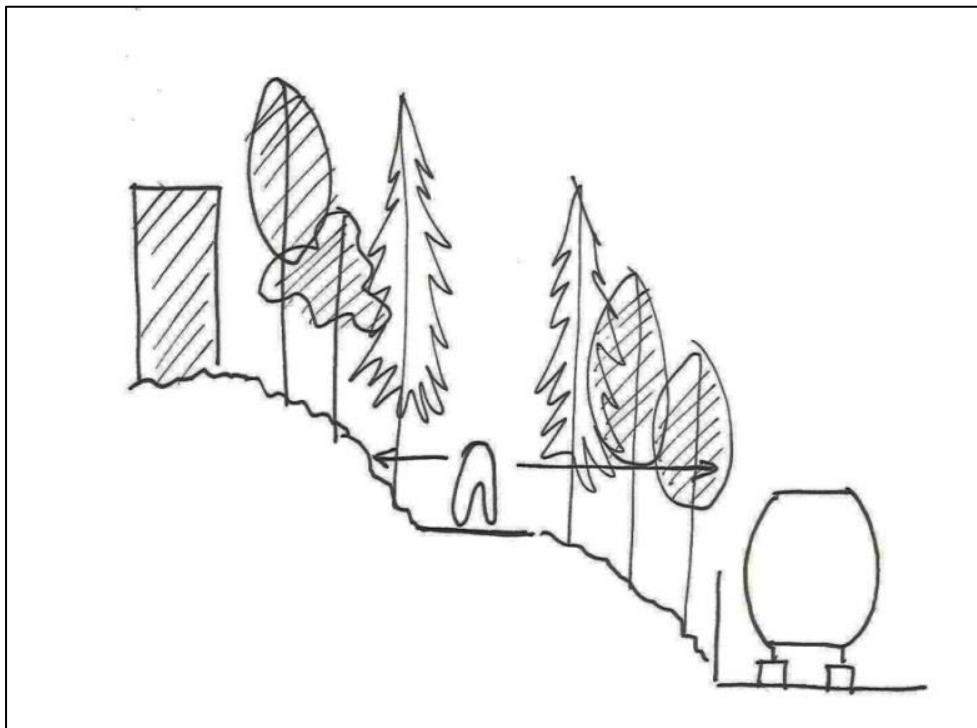
I centrumdelarna byter området karaktär från den mjuka skogsterrängen till högre punkthus och mer hårdgjorda ytor. Gångstråk och centrumtorg blev ändamålsenligt möblerade och blomsterprakten samlades i urnor och i enhetliga färgfält som del av anlagda symmetrier.

Siktlinjerna längs med gågatan i centrala Hökarängen med höghuset som fond karaktäriserar den mest medvetna efterkrigsplaneringen. Omkringliggande bebyggelse är samlad i enklaver som stadsbyggnadsmässigt vänder sig inåt. Bostadsgårdarna innehåller också naturmark, när det funnits sådan, ända in till husen. Mycket lite har lagts till på dessa gårdar. I de få fall då detta är gjort har den befintliga naturen respekterats. Exempel på tillägg är flerstammiga grupper av häggmisplar eller aplar och gräsmattor.

Enklaverna omfamnas av skogsmark och stråk i skogsmark, men även av bilvägar och räls. Planeringen utgick således även från bilen, där större bilvägar passerar runt, emellan och förbi enklaverna, medan gårdarna bland bostadshusen inte inbjuder till motortrafik. Bebyggelseenheter sammanlänkades med smala gator som fick en stark rumslighet med enstaka skogsträd.

Gångstråken är till största delen inplacerade i skogsparkerna mellan enklaverna där man längs promenadvägen får en naturupplevelse på väg till/från centrum eller Hökarängens tunnelbanestation. Stråken är ofta medvetet placerade i en lugn skogsmiljö utan direkt visuell koppling till hus eller trafik (se illustration av principen nedan). Detta exempel på utformning gäller till exempel parkstråket i Hökarängen längs med tunnelbanan söderut. Trots ett förhållandevis litet område finns en genuin skogskänsla längs stråket.

	Rev.datum: -	Rev: -
Järnvägsplan	Diariennr: FUT 2018-0471	Infoklass: K1

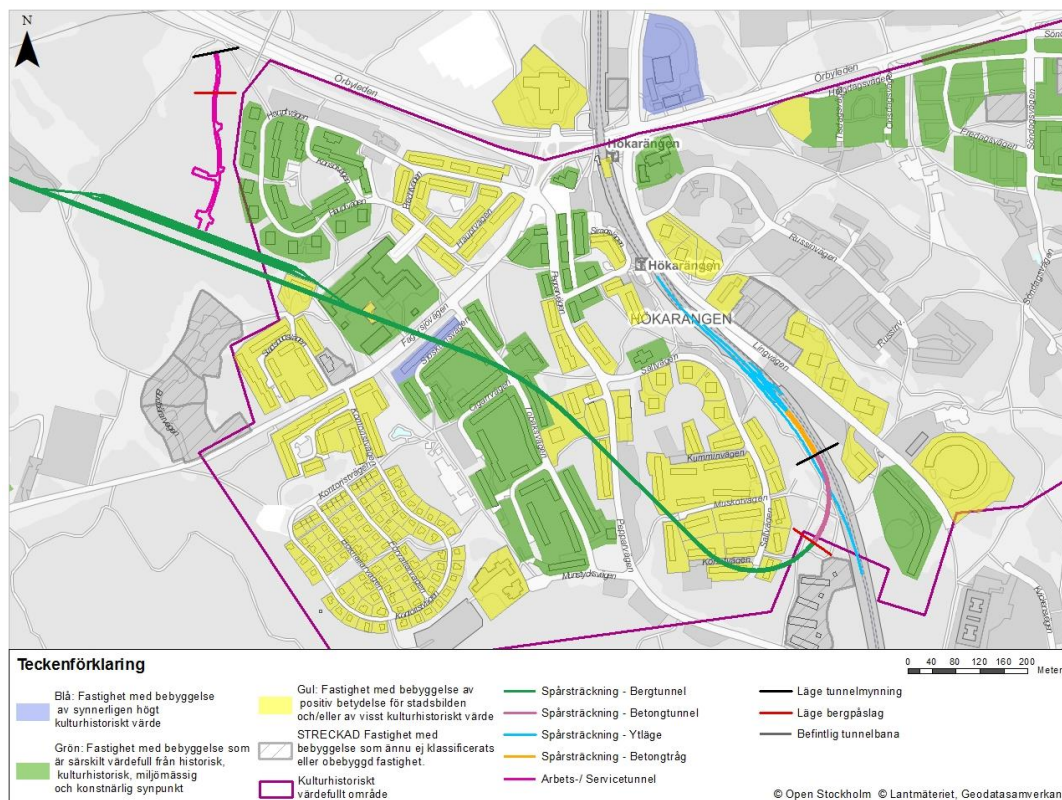
Figur 8. Princip för inplacering av stråk genom området, fria från kollektivtrafik och hus, visuellt och rumsligt understödda av terräng och skogsvegetation.

4.1.3 Särskilt värdefullt område - Hökarängens centrum

1945 inleddes arbetet med Hökarängens planstruktur och bebyggelse, men planerna kom att ändras allt eftersom behovet av bebyggelse och därmed centrumfunktioner ökade. Stadsplanedirektören Sven Markelius stod tillsammans med arkitekten David Helldén för centrumutformningen.

Hökarängens centrum var ett av flera centrum som markerade expansionen av Stockholm efter andra världskriget. Det moderna och nyskapande låg i utformningen av gågatan, med samtidigt byggda butiker med neonskyltar och andra detaljer. Markelius och Helldén hade förmodligen sneglat på butiksstråket Lijnbaan i Rotterdam, uppbyggt från grunden i en helt bombad stad, och de kom bland annat att utifrån detta skapa den första trafikseparerade affärsgatan i Sverige. Ett högre punkthus byggdes intill tunnelbanan ritat av David Helldén (även arkitekt till Sergels torg). Huset i nio våningar har butiker i bottenvåningen samt åtta lägenheter per plan. De flesta är enrummare med kokvrå och samtliga har balkong. Peter Celsing, en av 1900-talets mest kända svenska arkitekter, har ritat Hökarängens tunnelbanestation.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

Figur 9. Översikt av Stadsmuseets klassificering av kulturhistoriska värden i Hökarängen. (dpWebmap Klassificering 2016-04-29) Området innanför lila linje är utpekad som särskilt kulturhistoriskt värdefullt.

4.1.4 Enskilda byggnadsverk - Sjöskumspipan 4, Hökarängen

Kvarteret Sjöskumspipan 4 ingår i det så kallade Tobaksområdet i Hökarängen. Byggnaden har en unik planform i sick-sack och är ritad av arkitekt David Helldén, arkitekten bakom Hökarängen centrum samt en av huvudförfattarna till själva stadsplanen. Kvarteret Sjöskumspipan 4 är också mycket välbevarat och Stadsmuseet har därför bedömt att byggnaden är synnerligen värdefull, blå markering på klassificeringskartan.

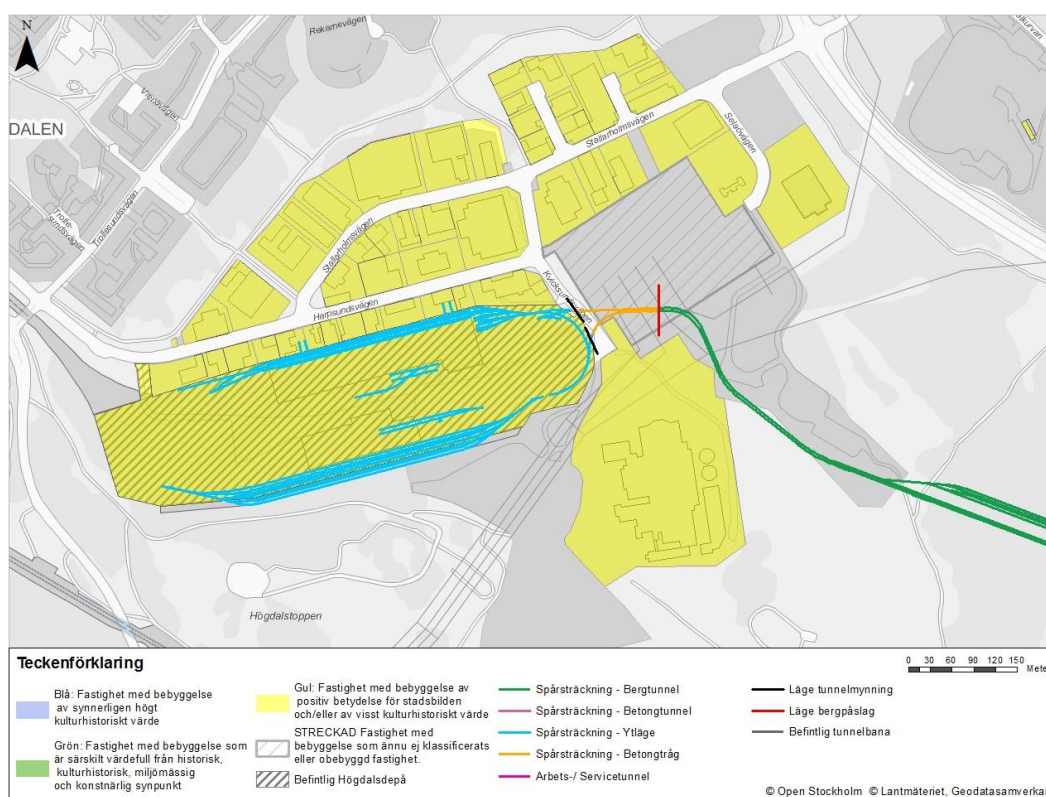

Figur 10. Kvarteret Sjöskumspipan 4. Foto: Ingrid Johansson (2010) och Johan Stigholt (2005), Stockholms stadsmuseum.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

4.1.5 Högdalen och depåområdet

Högdalen tillhörde ursprungligen godset Örby, men var då en namnlös och obebyggd utmark. 1950 beslutades byggandet av stadsdelarna Bandhagen och Högdalen. Stadsplanen baserades på ett arbete av stadsplanarkitekten Fred Forbat på 1940-talet. Matargator lades ut i området från vilka säckgator leder in bland bebyggelsen. Tre våningar höga smalhus är grupperade i storgårdskvarter eller brutna längor utmed gatorna och den centrala delen upptas av ett parkområde. Planerna för Högdalen innebar så småningom fler högre hus och garage, centrum, tunnelbanestation och ett 13 våningar högt bostadskollektiv. Bostadsbebyggelsen uppfördes främst 1953-1956. Centrum stod klart 1959. I regel byggdes höghusen med fasader i terrasitputs. Bebyggelsen i centrum kläddes i moderna material såsom eloxerad aluminium, härdat glas, korrugerad aluminiumplåt och klinkers. Högdalen har med sina höghus en speciell skyline, som tillsammans med Högdalstoppen och kraftvärmeverkets 140 meter höga skorsten är väl synlig på långt håll.

Figur 11. Översikt av Stadsmuseets klassificering av kulturhistoriska värden i Högdalen. Från *dpWebmap Klassificering*.

I en av planbeskrivningarna för Högdalen markeras att skillnaden i karaktär mellan "kärv orörd natur", "plan kultiverad friyta för lek och sport" och "bostadsbebyggelse med stadsmässiga gårdsrums- och gaturumsbildningar" är avsedda att framhåvas. Dessa skillnader beskriver utgångspunkterna för Högdalens helhetskaraktär. Kulturhistoriska värden finns även bevarade i siluetten och i den enkla 1950-talsarkitekturen.

Högdalsdepån består av uppställningshall och verkstadshall för tunnelbanevagnar, från början uppförda i mitten av 1950-talet. Uppställningshallen har kvar delar av sin 50-talskaraktär medan verkstadshallen har förändrats genom om- och tillbyggnader. Anläggningen är placerad i Högdalens industriområde. Depån är omgiven av ett spårssystem. Inom anläggningen finns även några mindre byggnader, bland annat en prefabricerad utbildningslokal från 1991 med sadeltak och ljusrosa lockpanel.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

5 Rekommendationer

Det kan finnas en risk för vibrationsskador på de miljöer och de byggnader som är kulturhistoriskt värdefulla. Framför allt gäller detta kvarteren närmast bergpåslag och tunneldrivning. Projektet ska i helhet eliminera risker genom relevanta åtgärdsprogram och byggnadsspecifika kontrollprogram. Miljöerna kan därmed skyddas genom adekvata förebyggande åtgärder som säkerställer att bebyggelsen inte påverkas negativt. Områdets kulturhistoriska helheter har stor betydelse, vilka naturligtvis är uppbyggda av enskilda delar. Kulturvärden finns i stadsplanens samband och struktur, det vill säga naturmiljö, bebyggelse och gatunät sammantaget. Ett mer specifikt urval av den bebyggelse och de strukturer som är sårbara kommer att göras i riskanalys, åtgärdsprogram och byggnadsspecifika kontrollprogram (gäller även eventuella fornlämningar samt landskap). Åtgärdsprogrammet kommer att relatera till kunskap främst inom mät, hydrologi, geoteknik, vibrationer samt byggnadskonstruktion.

Projektet kan komma att påverka fyra möjliga fornlämningar, dessa fornlämningar är ej bekräftade och samråd med länsstyrelsen rekommenderas för att avgöra huruvida en arkeologisk utredning kring dessa krävs eller ej.

Följande punkter bedöms som viktiga rekommendationer för att kulturmiljön och landskapet ska bevaras genom projektet. I övrigt hänvisas till arbetsmetod i *Åtgärdsplan för vibrationer gällande kulturbyggnader*, Stockholms läns landsting, 2015.

- Tidigt samråd med Länsstyrelsen rekommenderas för att avgöra om arkeologisk utredning krävs. Bedömningen om en utredning behöver genomföras bestäms av Länsstyrelsen.
- Vid arbetsvägar och etableringsytor under byggskedet bör värdefull naturmark i stadsplanerna värnas. Val av etableringsytor bör ske i samråd med bland annat antikvarie, arkeolog och landskapsarkitekt. Detta för att helheten i landskapsarkitekturen inte ska gå förlorad.
- Utformningen av tunneldrivningar ska minimera påverkan och placeringarna ska undvika betydelsefulla platser för upplevelser av landskapet och kulturmiljön. Detta eftersom helheten i stadsplanerna inte ska påverkas negativt.
- Ett åtgärdsprogram för vibrationer ska upprättas som vid genomförande kan ge relevant skydd åt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse vid anläggningsarbeten som sprängning, pålning, schaktning, spontning samt transporter. Särskilda kulturhistoriska värden kan därmed tas tillvara.
- Anslutningen till Farstagrenen kan komma att påverka den naturpark med stråk som är belägen längs stråket. Det är av yttersta vikt att man ur landskapssynpunkt lägger påslaget gömt nedanför naturparken med dess parkstråk för att inte parkens lugna skogskaraktär och bebyggelsestrukturens karaktär som helhet ska påverkas negativt.
- Spår i tråg eller ytläge bör förläggas så nära den befintliga tunnelbanan som möjligt. Landskapsrummet är av betydelse för att områdets kulturhistoriska värden ska bestå.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diarienum: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

6 Referenser

Digitala källor

Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister (FMIS)

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Riksarkivet, Sveriges äldsta storskaliga kartor (GEORG)

<http://riksarkivet.se.ezproxy.its.uu.se/geometriska>

Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/byggnad/visaSelectedByggnadFoto.raa;jsessionid=3BD5218B03178D4B6172F58308F7A179?fotoId=21500000052658>

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/search.raa>

Övriga källor

Stockholms stadsmuseum 2007 och Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret 1998.

FUT Stockholms läns landsting (2015) *Utredning Depålokalisering för utbyggd tunnelbana*, Referensdokument 13 Landskap PM

Litteratur

Bernhardsson, S., Söderström, G., (red.) (2003) *Stockholm utanför tullarna: nittiosju stadsdelar i ytterstaden*, Stockholmia förlag

Ferenius, J., Gustafsson, H. (1999) *Brennekyrkia sochn: socknen vid staden*, Stockholmia, Stockholm.

Fredlund, A., Kallstenius, P., Reppen, L (red.) (1997) *Stockholms byggnadsordning: ett förhållningssätt till stadens karaktärsdrag*, Stadsbyggnadskontoret, Stockholm.

Hermansson, Ö., Söderlund, K. (2006) *Fornminnesinventering av naturreservatet Norra Magelungen: Stockholms stad, Brännkyrka socken: [specialinventering]*, Stockholms stadsmuseum, Kulturmiljöavdelningen, Stockholm.

Janzon, K., Rahmqvist, S. (red.), (2002) *Det medeltida Sverige. Bd 2, Södermanland, 1, Tören, Svartlösa, Sotholm*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Johansson, K., Söderlund, K., Wändesjö, J., (2013) *Snösätra och Magelungens nordöstra strand: Farsta, Stockholms stad: förstudie av fornlämningar och kulturlandskap*, Stadsmuseet, Stockholm.

Persson, B., Persson, A., (1995) *Svenska bostadsgårdar 1930-59: miljökvaliteter för framtiden = Swedish residential yards 1930-59 : qualities for the future*, Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm.

Åtgärdsplan för vibrationer gällande kulturbyggnader, Stockholms läns landsting, 2015

Äldre kartor

Karta över Stockholm med omgivning 1906.

Karta över Stockholm med omgivning på 1910-talet.

Rikets allmänna kartverks arkiv

Haradsekonomiska kartan 1901-1906, Brännkyrka J112-75-19.

Haradsekonomiska kartan 1901-1906, Nacka J112-75-20.

	Rev.datum: -	Rev: -
Järnvägsplan	Diariennr: FUT 2018-0471	Infoklass: K1

Lantmäteristyrelsens arkiv

Geometrisk avmätning 1712, Brännkyrka socken Ersta nr 1

Rågångsbestämning 1747, Brännkyrka socken Ersta nr 1.

Geometrisk avmätning 1636, Brännkyrka socken Farsta nr 1.

Stockholms stadsarkiv

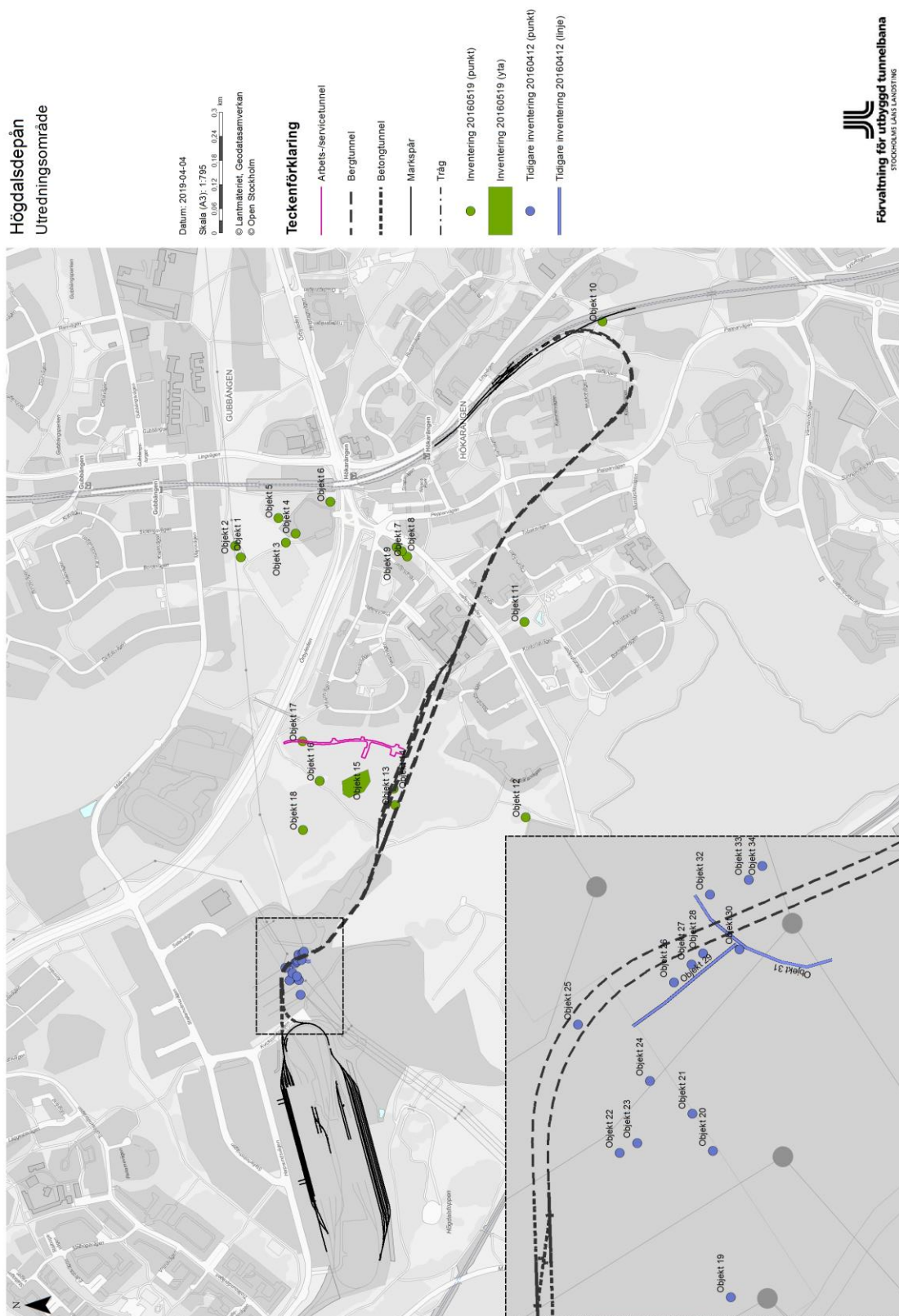
Karta över Farsta med därunder lydande torp och lägenheter 1856.

Kungliga biblioteket

Georg Biurmans "Charta Öfwer Stockholms Stads Belägenhet" från 1750-tal.

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

7 Bilagor

Figur 12. Karta över arkeologiska inventeringar utförda av WSP under 2015 - 2016.

Filnamn: 5320-M51-23-00003

Utskriftsdatum och tid: 2019-07-01 10:04

	Rev.datum: -	Rev: -
Järnvägsplan	Diariennr: FUT 2018-0471	Infoklass: K1

Tabell 1. Inventering 2016-05-19 (grön markering på kartan). Gul markering innebär att samråd med Länsstyrelsen krävs om projektet kommer i kontakt med objektet.

Obj. nr/ RAÄ nr	Lämningsstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
Objekt 1	Biologiskt kulturarv	Äldre äppelträd. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 2	Biologiskt kulturarv	Äldre äppelträd. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 3	Biologiskt kulturarv	Äldre äppelträd. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 4	Biologiskt kulturarv	Äldre körsbärsträd. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 5	Biologiskt kulturarv	Gammal ek. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 6	Biologiskt kulturarv	Gammal ek. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 7	Biologiskt kulturarv	Äldre pilträd. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 8	Biologiskt kulturarv	Äldre pilträd. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 9	Biologiskt kulturarv	Äldre pilträd. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 10	Biologiskt kulturarv	Äldre äppelträd. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 11	Biologiskt kulturarv	Gammal ek. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 12	Röjningsröse	Stenröjning vid stig ca 2 m x 2,5 m och 0,20 cm h. I sluttande terräng. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 13	Biologiskt kulturarv	Björk med spår av nävertäkt. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 14	Biologiskt kulturarv	Björk med spår av nävertäkt. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 15	Möjlig aktivitetsplats	Berg i dagen, platt terräng. 80 x 45 meter, 46 meter över havet med några röjda stenar.	Möjlig fornlämning. Samråd med Länsstyrelsen rekommenderas.
Objekt 16	Stödmur (Anläggning)	Stödmur i betong, 3 m lång, 0,25 m tjock och 0,60 m hög.	Ej fornlämning
Objekt 17	Plats med tradition	Stort stenblock 1,7 m i diameter. Och 1,3 m hög/tjock omringad av mindre stenar ca 0,5 x 0,3 m.	Möjlig fornlämning. Samråd med Länsstyrelsen rekommenderas.
Objekt 18	Biologiskt kulturarv	Björk med spår av nävertäkt. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning

Järnvägsplan	Rev.datum: - Diariennr: FUT 2018-0471	Rev: - Infoklass: K1
--------------	--	-------------------------

Tabell 2. Tidigare inventering inom utredningsområdet i samband med ett annat projekt 2016-04-13 (blå markering på kartan). Gul markering innebär att samråd med Länsstyrelsen krävs om projektet kommer i kontakt med objektet.

Obj. nr/ RAÄ nr	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
Objekt 19	Gränsmärke	Markering för gräns mellan fastigheter. Ljusblåmålad träkloss 0,06 x 0,06 x 0,06 m stor, spikad på berghäll. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 20	Fornlämningsliknande lämning	Förankring för stolpe. Tre stycken metallfästen ca 0,40 m långa, 0,04 m bred, med tre hål var. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 21	Fornlämningsliknande lämning	Förankring för stolpe. Tre stycken metallfästen ca 0,40 m långa, 0,04 m bred, med tre hål var. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 22	Fornlämningsliknande lämning	Naturbildning med fornlämning liknande utseende. 3-4 stycken 0,01 m hål i berghäll. Ej fornlämning.	Ej kulturhistorisk lämning
Objekt 23	Fornlämningsliknande lämning	Naturbildning med fornlämning liknande utseende. 10-12 stycken 0,01 m hål i berghäll. Ej fornlämning.	Ej kulturhistorisk lämning
Objekt 24	Rösning	Markering för gräns? Uppstående granitsten placerad på berg i dagen, ca 0,30 m hög. På berget finns även en ristad linje bredvid stenen 0,12 m lång. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 25	Rösning	Markering för gräns? Upprest spetsig granitsten 1 m brett x 0,8 m djup och 1,1m hög. Placerad på bergparti. Tydlig. Bredvid tre stycken mindre björkar. Ej fornlämning.	Möjlig fornlämning. Samråd med Länsstyrelsen rekommenderas.
Objekt 26	Röjningsröse	Stenröjning vid stig ca 1 m x 1,5 m och 0,30 cm h. I sluttande terräng. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 27	Röjningsröse	Stenröjning ca 1 m diam. 0,25 m hög. Vid stig i sluttande terräng. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 28	Röjningsröse	Stenröjning på berg vid stig. 0,4 x 1 m och 0,4 m h. I sluttande terräng. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 29	Färdväg	Äldre stig. Cirka 35 m lång och 0,60-0,80 meter bred. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 30	Vägmärke	Övrig markör, målad sten vid vägkorsning. 0,40 x 0,50 m och 0,30 m h. Målad med blå färg. Med färgrester kvar.	Möjlig fornlämning. Samråd med Länsstyrelsen rekommenderas.
Objekt 31	Färdväg	Äldre väg. Löper från syd i en båge mot nordväst. Cirka 40 meter lång och 3-4 meter bredd. Slutar mot befintligt staket på bägge sidor. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 32	Härd	Avgränsad eldplats. Stensättning för härd? Oval form, 0,60 x 0,80 cm 0,2 m h. Mot berg. Inga tydliga ingen spår av eld observerades. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 33	Fornlämningsliknande lämning	Äldre borrhål på berghäll. Ca 10 cm diam. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 34	Röjningsröse	Stenröjning 2 x 1,5m stor och 0,3m h. Bevuxet med gräs och sly. Ej fornlämning.	Övrig kulturhistorisk lämning